Dr. Valentin Putanec

ZAGREBAČKI RUKOPIS STAROFRANCUSKOG DJELA »MORALITÉS DES PHILOSOPHES«

1. Kao nastavak mojih proučavanja zbornika MR 92, koji se čuva u zagrebačkoj Metropolitani, ovdje dajem prikaz jednog drugog rukopisa, koji dolazi odmah iza rukopisa djela *Livre d'Enanchet*, o kom sam pisao u časopisu *Romania*.[1]

O ovom su rukopisu dosada pisali A. Markov i F. Fancev. A. Markov nam u svom *Katalogu metropolitanskih rijetkosti* daje prvih pet riječi incipita.[2] Ne daje nam ni eksplicita, ni bilo koji drugi podatak o djelu. F. Fancev napisao je 1928. članak o čitavom MR 92 – članak je nažalost ostao u rukopisu[3] – i tu nam daje incipit toga djela do riječi *premierement*, ali također bez eksplicita. Osim toga, kaže da u starofrancuskoj literaturi nije mogao pronaći slično djelo. Daje i ime ovome djelu: *De conseil prendre* (prema prvoj rečenici incipita našeg rukopisa). Fancev je ovome djelu dao još jedno ime: *Livre des manieres* (olovkom napisan naslov nad incipitom djela u MR 92, folio 76vo; prema riječima »or vos ai devisé le . V . manieres de conseil« na foliju 87ro, redak 25).

U ovom članku dajem identifikaciju djela, opis rukopisa, incipit, eksplicit i tekstove, kojih nema u drugim rukopisima, razmimoilaženja s ostalim rukopisima (paralele), prikaz jezika našeg rukopisa i njegovu povijest (provenijenciju).

2. Naš se rukopis nalazi na listovima 76vo – 88ro zbornika MR 92. Tijesno je vezan uz *Livre d'Enanchet*, koji se nalazi prije njega. Oba se nalaze ispisana na 8., 9. i 10. kvaternionu čitava zbornika. *Livre d'Enanchet* završava na licu (recto) osmog lista drugog od spomenutih kvater-

[1] cf. V. Putanec, *Un second manuscrit du Livre d'Enanchet* = *Romania*, 70 (1948), pp. 74–83.

[2] cf. A. Markov, *Katalog metropolitanskih riedkosti* = *Collectio dissertationum de almo episcopatu zagrebiensi*, p. 532.

[3] cf. V. Putanec, ib., p. 76 (nota).

niona (fo 76ro), a naš tekst počinje na naličju (verso) istoga lista (fo 76vo) i završava na licu zadnjega lista trećega od spomenutih kvaterniona (fo 88ro). Na pojedinoj stranici ima redovito 42 retka. Jedino zadnja ispisana strana ima 15 redaka, dok je naličje zadnjeg lista ostalo neispisano, i na njem je netko naknadno (?) nacrtao neki fizikalni stroj.

Pismo je isto kao i pismo djela *Livre d'Enanchet:* oba je pisala ista ruka i predstavljaju minuskularnu goticu 13. stoljeća talijanske provenijencije (*c* sa cédillom).

Kao rukopis naprijed, i naš je ukrašen inicijalima. Ima ih 50 u svemu. Inicijali se s obzirom na boju, koja prevladava (plava i crvena), izmjenjuju od poglavlja do poglavlja, ali neredovito: tako su inicijali 1., 3., 6., 8., 11. i 12. poglavlja u našem rukopisu plave boje, dok su inicijali 2., 4., 5., 7. i 9. poglavlja crvene boje. Stil inicijala našega rukopisa ne razlikuje se od inicijala djela *Livre d'Enanchet.* Inicijali su, kao i u *Livre d'Enanchet*, ukrašeni viticama: plavi crvenima, a crveni plavim.

Na čistom rubu listova čitamo često (58 puta) marginalnu oznaku ».no .«, koju susrećemo i u ostalim dijelovima zbornika MR 92, ali ne tako često (u *Livre d'Enanchet* samo jednom na foliju 59ro, malo više puta u Aldobrandinovu *Régime du corps*). Ta marginalna bilješka ima da znači vjerojatno talijansku riječ *no* »ne«. Time pisac te bilješke hoće da naznači, da se ne slaže s mišlju izraženom u dotičnom tekstu ili da autor na takvom mjestu ne citira ispravno druge autore (u našem rukopisu se često spominju i citiraju Salust, Boetije, Ciceron, Salamon, Horac i dr.).

Kako je *Livre d'Enanchet* datiran s godinom 1252., izlazi, da je ova godina *terminus ante quem non* za datiranje našega rukopisa. On nije mogao nastati prije 1252. Kako je pak rukopis isti kao i u *Livre d'Enanchet*, izlazi, da je naš rukopis nastao ili 1252. ili koju godinu kasnije.

3.Tekst našeg rukopisa sadržava starofrancuski prijevod latinskog djela, što ga poznajemo pod imenom *Moralium dogma philosophorum.*[4]

Taj je latinski tekst kompilacija o krepostima, koja je nastala u 12. stoljeću, na bazi većinom klasičnih autora, a manjim dijelom i kršćanskih i starozavjetnih: Cicerona, Seneke, Salusta, Boetija, Salamona, Izidora, Grgura i dr. Djelo je pripisivano nekolicini autora. Sada se pripisuje normandijcu Guillaume de Conches (živio između 1080. i 1154.), koji je negdje iza 1122. predavao u Parizu filozofiju i gramatiku. Osim

[4] cf. John Holmberg, *Das moralium dogma philosophorum des Guillaume de Conches, lateinisch, altfranzösisch und mittelniederfränkisch = Arbeten utgivna med Unterstöd av Vilhelm Ekmans Universitetsfond*, Uppsala, br. 37 (1929). – Djelo u rukopisima dolazi pod raznim naslovima: Compendium morale, Liber moralium, De moralitate, Moralis philosophia, Liber moralis philosophiae, Isagoge in moralem philosophiam, Moralis philosophia de honesto et utili, Liber philosophiae de honesto et utili, Tractatulus M. Tullii de honesto et utili. Summa moralium philosophorum, Liber moralium ex multis voluminibus philosophorum moralium excerptus, Elegantiora verba moralium doctorum, Liber officiorum, i t. d. (cf. Holmberg, ib., p. 5).

ovoga djela, koje također ima čisto pedagošku vrijednost, a kompilatorskog je značenja, napisao je još nekoliko djela, među njima: *Philosophia mundi* i *Dragmaticon philosophiae*.[5]

Francuski je prijevod ove latinske kompilacije nastao u drugoj polovici 13. stoljeća, vjerojatno prije 1252. Osim ovoga starofrancuskog prijevoda imamo i sredovječnih prijevoda ovoga djela na starotalijanski,[6] njemački, holandski, irski. Prema starofrancuskom je prijevodu ovu pjesmu rimovao negdje prije 1268. g. Alart de Cambrai. Malo promijenjen starofrancuski tekst preuzeo je Brunetto Latini u svoj *Trésor*.[7]

Starofrancuski prijevod, kojega je autor do danas ostao nepoznat, ima više naslova, od kojih je najčešći *Moralités des philosophes*, pa smo ga i mi usvojili u naslovu ovoga članka.[8] Zajedno sa zagrebačkim sada ima svega 39 rukopisa starofrancuskog prijevoda.

Zagrebački je rukopis ovoga prijevoda jedan od najstarijih, jer potječe iz 1252., dok ostali najstariji rukopisi potječu iz zadnje trećine 13. stoljeća (poslije 1260.).

4. Tekst našeg rukopisa počinje bez ikakva uvoda, t. j. bez onog uvoda, koji nalazimo u latinskom i starofrancuskom tekstu, što ga je publicirao Holmberg, a u kojem autor opisuje postanje i svrhu djela.[9] Naš tekst jednostavno započinje s poglavljem *Trois manieres*.

[5] cf. Holmberg, o. c., p. 5–11.

[6] cf. *Trattato di virtù morali edito ed illustrato da Roberto de Visiani*. Bologna. 1865. pp. 1–215 = *Scelta di curiosità letterarie inedite o rare, disp. LXI.* – O tom su talijanskom djelu i njegovim odnosima prema starofrancuskoj matici pisali još A. Mussafia. *Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Classe*, XVIII (1869), pp. 265–334 i L. Valmaggi, *Giornale storico della letteratura italiana*, X (1887), pp. 292–6. – Neki podaci nalaze se i u sintetičnim radovima o talijanskoj sredovječnoj literaturi.

[7] O odnosu Brunettova prijevoda i starofrancuskog v. Holmberg, o. c., p. 32–3 i tamo navedenu literaturu. Holmberg konstatira, da je Brunettov prijevod bolji od sačuvanih starofrancuskih prijevoda te da Brunetto o njima nije ovisan. O neizdanoj Alartovoj rimovanoj preradi v. Holmberg, ib., p. 33–8.

[8] Od ostalih naslova ovoga djela spominjemo one, što ih Holmberg navodi na p. 30 (za ostale usp. P. Meyer, *Bulletin de la société des anciens textes français*, V (1879), p. 73.): Les moralitez des philosophes, Les moralitez des philosophes en romanz, Les moralitez des philosophes en francoz, Li romans de moralitez, Le livre de moralitez des philosophes, Un petit traitié de moralité de philozophie, Li livres de moralités, Li petis livres de moralités, Un petit livre de philosophes qui est apellez moralitez, Traictié de moralités, Li enseignement de moralitei, L'enseignemenz des philosophes de celle clergie qui est appellee moralitez, Les bons mos des philosophes abregés et sont nommés moralités, Les moralitez, Li livres de philosophes, Les tres nobles enseignemens de tous les philosophes, Du livre de la science de philosophes et de la science des moralités, Li livres de Seneke, Li livres de Seneques de moralitez.

[9] Zbog zanimljivosti i komparativističke vrijednosti toga uvoda, prevodim ga ovdje u cijelosti: »Želio sam da pripovijedam poduku filozofa iz one nauke, koja se zove *moralité*, koja je razbacana u mnogim knjigama, ne bih li jedan dio njihovih dobrih izreka stavio u jednu knjigu. Dok sam tako mislio na tu stvar, u času, koji ljudi nazivaju prvi san, dogodilo se te sam usnuo. I evo preda me je stupio neki čovjek veoma velike ljepote, a slijedilo ga je mnoštvo učenjaka, što su se pričinjali kao neke veoma uzvišene osobe, i tijelom i godinama. I odmah sam u srcu po-

Naš rukopis nema rubrika, kao uostalom ni drugi. Jedino poglavlja počinju velikim islikanim inicijalom, koji ima naznačiti početak novog teksta. Ali podjela na poglavlja, pa prema tome i broj inicijala nije onakav, kakav je u tekstu objavljenom u Holmberga: u našem je rukopisu više poglavlja često spojeno u jedno, a često je i neko poglavlje rastavljeno u dva.

Evo popisa poglavlja, kako ih nalazimo u našem rukopisu[10]: Trois manieres (H., 92, 20), Honeste chose (H., 94, 13), Proveance (H., 96, 24), Serses li rois (H., 98, 19), Esgart (H., 100, 14), Eschivement (H., 100, 23), Ensegnement (H., 102, 11), Dreture (H., 104, 21), Cruanteç (H., 104, 17), Franchixe (H., 108, 12), Nus servises (H., 114, 16), Apres deveç garder (H., 116, 22), Deus mainieres (H., 118, 3), Deus mainieres (H., 120, 3), Religions (H., 122, 16), Veriteç (H., 124, 10), Pitieç (H., 126, 1), Ignoscence (H., 126, 14), Amisteç (H., 128, 1), Henorabliteç (H., 128, 18), Concorde (H., 130., 5), Misericorde (H., 130., 15), Ge vos ai devisé (H., 130, 21), Mais nus hom (H., 132, 23), Vigor (H., 134., 11), De ardiment (H., 134, 21), Li mistier de fiance (H., 136, 6), Seurté (H., 136, 10), Permanance (H., 140, 3), Soufrance (H., 140, 18), Atemprance (H., 141, 26), Mesure (H., 142, 8), Vergogne (H., 144, 19), Abstinence (H., 146, 11), Castiteç (H., 148, 1), Ge vos ai dit (H., 150, 7), Profitable chose (H., 152, 17), Li don de fortune (H., 156, 7), Tot primierement (H., 158, 7), De la plante des bestes (H., 160, 21), Nos devons aveir (H., 164, 24), Glorie (H., 166, 15), Maintes homes (H., 168, 7), L'autre quinte maniere (H., 168, 14), Il furent dui conpagnon (H., 172, 12), Qui voudra (H., 180, 1), Ie te pri voirs fil (ovaj tekst samo u našem rukopisu), Dex qui delivras (samo u našem rukopisu), Tot puissant dex i Rois de petie (oba samo u našem rukopisu).

Iz ovoga se popisa može vidjeti vrsta i broj inicijala u našem rukopisu, kao i raspored poglavlja prema Holmbergovu tekstu.

Od tekstova našeg rukopisa donosim čitavo prvo i zadnje poglavlje (koja zbog uspoređivanja popraćujem s tekstom iz Holmberga) i četiri molitve, koje se nalaze samo u našem rukopisu, a formalno čine eksplicit našega rukopisa.[10a]

mislio, da je to Tulije, koji je osnivač latinskog govorništva. Iza njega je išao Seneka, mudri učitelj moralnosti, a iza njega je dolazio jedan drugi učenjak, čije će ime biti objavljeno u ovoj knjižici. U taj isti čas odlučio sam, da saberem znanost o moralnosti i stavim je u jednu knjigu, i da stavim zajedno s njihovim izrekama sve, što sam naučio o moralnosti, bilo od njih, bilo od drugih. I kad se probudih, sjetih se onoga, što sam čuo, i stavih ukratko na pismo.« – Prijevod je prema starofrancuskom tekstu. Latinski je sličan po sadržaju ovome.

[10] Brojevi u zagradi naznačuju stranicu i redak, gdje dotično poglavlje počinje u Holmbergovu tekstu.

[10a] U prijepisu kurzivom se naznačuje razriješeni dio teksta. To se provodi samo u incipitu i eksplicitu našega rukopisa. To nije provedeno u incipitu i eksplicitu paralelnog Holmbergova teksta, kao ni u varijantama 5. glave (za oba teksta).

Prvo poglavlje (incipit):

Trois manieres sont de conseil *prendre*: la primere *est* de honiste[11] chose solement, la secunde *est* de profetable chose solement, la tierce est de contreire chose de profetable chose et de honeste cosse. La primere *est* partie en deus. Car l'en dote maint foiç de une uvrre queux cle *est* chouse profetable, la queux seit plus honeste. Autresi la secunde mainere est departie en deus. Car l'en demande se ele est profetable ou nuisans et si demande l'en de . II . profetables chose laqex *est* plus profetable. Ensin[12] leç deus manieres de conseil *prendre sunt* departies en quatre. E la tierce qui *est contreire* de profetable chose et de hoteste chose, n'est mie departie. Ensi sunt . V . maineres de conseil : la primere *est* quel cose seit honeste, la secunde *est* qel chose seit plus honeste, la tierce *est* quex chose *est* profetable, la qatre si *est* quex chose seit plus profetable l'une de l'autre, la quinte mainere sei[13] *est* quant une chose honeste et une chose profetable *nen* s'acordent pas bian ensenble, ainç sunt contraire l'une a l'autre. Or me convient ces . V . maineres ansegne*r* et diviser chascune par soi en orde(n)e, *et* honeste chose tot premierement.

Evo teksta iz Holmbergova izdanja (p. 92–4), koji odgovara ovom incipitu:

Trois manieres sont de conseil prendre: la premiere[14] est[15] de honeste chose seulement,[16] la seconde est[17] de profitable chose seulement,[18] la tierce est[19] de[20] contraire de profitable chose et de honeste chose.[21] La premiere[22] est departie[23] en deus. Car l'an doute mainte foiz de une euvre[24] quex ele est, ou honeste ou deshoneste, et se doute l'an de deus choses honestes[25] la quele est[26] plus honeste. Autresi[27] la seconde meniere[28] est devisee[29] en deus. Car on demande d'une euvre[30] quex ele est, ou profetable[31] ou nuisant, et si demande l'an[32] de deus profetables choses la quel est plus prophetable. Ainsi[33] les deus menieres de conseil prandre sont[34] departies en quatre, mais[35] la tierce, qui est de[36] contraire de profitable chose et de honeste chose,[37]

[11] Bolje je čitati ovako. Moglo bi se čitati i homste, što bi u tom slučaju bila prepisivačeva greška.
[12] Sic!
[13] u rkp. *seiẽ = sei est!*
[14] Iza *premiere* ima još *si* KL.
[15] U EJ fali *est*.
[16] Fali u CI.
[17] Fali u CEJKL.
[18] Fali u C.
[19] U EIKL *si est*, fali u CJ.
[20] *du* C, *del* HIJ, *le* K.
[21] Fali u JKL.
[22] *premiere maniere* GHJ, *premiere partie (de conseil prandre* E) EI.
[23] *devisee* I.
[24] *de euvre* A, *dune (oscure* C) *chose* BCI. – v. notu 31.
[25] *chose honeste* A, *honeste chose* ostali rkp.
[26] *soit* BFJKL.
[27] *Ausi* J, *Ensi* C.
[28] *seconde partie* IL.
[29] *devisee* AJ, *partie* K, *departie* ostali rkp.
[30] *oevre sela est prof.* GHIJ.
[31] tekst od *quex* (iza riječi *euvre* označene brojem 24) do ove riječi fali u DEGH.
[32] *len aucune fois* E.
[33] *sont* iza *Ainsi* DEKL.
[34] v. notu naprijed.
[35] *mais* A, *et* ostali rkp.
[36] *dou* CHJ, *du* L, *la* K.
[37] fali u DGHJKL.

n'est mie departie.[37a] Ainsi[38] sont . V . menieres[39] de conseil[40] : la[41] premiere[42] quel chose soit[43] honeste;la seconde[44] quel chose soit[45] plus honeste l'une de l'autre[46]; la tierce est[47] quel chose soit[48] profetable; la quarte[49] quel chose soit[50] plus profetable l'une de l'autre[51]; la quinte meniere[52] si[53] est[54] quant une chose[55] honeste et une[56] profetable[57] ne s'acordent pas ensamble ains sont contraires l'une a l'autre. Or me convient donc[58] ces[59] . V . menieres assener[60] et deviser, chascune[61] per soi en ordre,[62] et honeste chose premierement.

Zadnje poglavlje (eksplicit djela *Moralités des philosophes*):

Qui voudra garder l'ensegnement de ceste libre il pora vivre honestement et paisiblement entres les tumultes de ceste siecle et porra mener sa vie ordencement a la ligne de raison. Car autresi come li vieleres entent et apercoit qant aucune des cordes de sa vielle ne sone mie bien en tot, autresi nos covient mener[63] acordement de nostre vie qe auchune chose n'i soit qi la face descorder. Car se il i a chose par coi nostre vie se descorde, nos la poons a droit mener autresi com li soons de la viele est perdue quant totes les cordes ne sonent acordablement. Mes il est une grant mervoille de nos qe nos ne veons pas si clere en nos malvaisteç con nos faisons en cels a nos voixins. Et por ce dit Oraces: Dex, qe tu as si mauvais les euç qe tu nen puet ta mauvaiste conoistre de qe contrevoiç tu si cler qe tu conois le mahain a ton voisin. Por ce prie a celui qui voudra mener honeste vie qe il i oie sovent et entende ces paroles et si gart[64] qe il requiere plusors foiees. Car nulle bone parole n'i ert ia trop oie. E li poetes dit que la bone chose dist[65] foiç reprise pleist plus en la fin qe el començament. Por ce fait cest livers a travercier.[66] Car n'a gaires bons moiç en morablite qi ne tiegnent a force de parole dont n'ait creens[67] aucune petite partie et qui les voudra oir il les pora ci aprendre plus leigerement

[37a] *nest mie* (*pas* G) *departie* iza *qui* pred riječju označenom brojem 36 u GH.
[38] *Issi* K, *Issi* J, *Et ainsi* EF, *Ausi com* A.
[39] mjesto *. v .* u A *les autres.*
[40] *conseil prandre* BEJ.
[41] *don la* A.
[42] *premiere* (*si* E) *est* CDEFGHJ.
[43] *est* mjesto *soit* CIJ.
[44] *seconde est* CJ.
[45] *est* IJ, fali u A.
[46] *lune de* (*q* DI) *lautre* DHIJ, fali u ostalima rkp.
[47] samo u AH.
[48] *chose est* FIKL.
[49] *quarte est* GH.
[50] *chose est* AFKL.
[51] *lune de* (*q* D) *lautre* fali u EIKL.
[52] *meniere* fali u DHKL.
[53] *si* u ABEF, fali u ostalima rkp.
[54] tako ABCEFGH, fali u drugim rkp.
[55] *cose* G.
[56] iza *une* još *chose* DKL, fali *une* u A.
[57] u rkp. BFHJ najprije dolazi *profitable,* a onda *honeste.*
[58] fali u GHJ.
[59] mjesto *ces* ima *de . v .* GH.
[60] *ansaignier* H, *dessevrer* B.
[61] *chascune partie* GH.
[62] *en son ordre* DE.
[63] u rkp. *menener.*
[64] u rkp. *gāt.*
[65] sic.
[66] u rkp. *treˇcier.*
[67] u rkp. *creēs.*

qe se il les aloit qerant en[68] plusors livres ou sont espandu. E plus belle chose est a un home d'avoir une chose a main qe d'aler ça et la qerant plusor choses qe il ne poit amener ensenble. Et por ce dit la letre qe cil qi est par tot ne est an nul leu. Dont il avient a cels qi vont in peligrinaie qe il invent assez osteç et poi amis. Autrel[69] est del cels qi s'entremetent[70] de plusors mestiers et a nul ne se tient. Por ce vos di ie: ne correç, penseç a conplir ce qe il diront et per boche et per ovre. Car vos ne veroiç ia bon mire tant sache bien enseigner de fisqe[71] se il ne la viaut acostumer et aovrer qe ia grant los en conquiire.[72] Autresi sont doneç les comandemens qe l'en ne doit pas avoir por oir solement ne por escuter ancois doit l'en metre us et pene a fair[73] ce qe il comande. Ici finis moralites.

Evo paralelnog teksta iz Holmberga (p. 180–2):

Qui voudra garder les enseignemenz de cest livret[74] il porra vivre honestement et pasiblement entre les tumultes de cest siecle et porra mener sa vie[75] ordeneement[76] a la ligne de raison. Car tout[77] ausi com li violeres[78] entent et aperçoit[79] quant aucune[80] des cordes de sa viole ne s'acorde[81] mie[82] bien, tout ausi[83] nous covient il acordeement[84] mener[85] nostre vie que aucune chose n'i soit qui la face descorder. Car se il i a chose per quoi nostre vie se[86] descort, nos ne la porrons[87] a droit mener, autresi[88] com li sons de la viele se pert[89] quant toutes les cordes ne sonent acordablement.[90]

Mais il est une granz mervoille de nous que nous ne veons pas si cler en[91] nos mavaistiez com nous faisons en celes a nos voisins. Et por ce dit oraces: »Puis que[92] tu as si[93] malvais eauz que tu ne puez ta malvaistié conoistre, de quel compe[94] vois tu si cler que tu conois[95] le[96] mahaig[97] a[98] ton voisin«.

[68] u rkp. *ea*, *a* je naknadno upisano.
[69] sic.
[70] u rkp. *sentretremetēt*.
[71] u rkp. *fisq*.
[72] u rkp. *cōqire*.
[73] u rkp. *fait*.
[74] *livret* ABFGH, *livre* ostali rkp.
[75] *mener* sa *vie* ostali rkp., *vivre* AB.
[76] pred *ordeneement* dodaje *honestemat* & B, *honorablement* & A, *sa vie ordenemant mener* EF.
[77] *tout samo* ABDF, *autresi* DFGHKL, *ausint* B.
[78] *iugleires* CHL, *goleres* K, *iongleres* J.
[79] & *apeçoit* fali u CEGH, *pcoit* A.
[80] *quant une* E.
[81] *ne sacorde* glasi u ABCDE *ne sone*.
[82] *mie* fali u A, *pas* CE.
[83] *autresi* DFGHKL, *ausint* B, *ausint ordeneement* AB.
[84] stoji iza *mener* J, fali u AB.
[85] *pred mener* A dodaje *vivre* &.
[86] fali u CGH.
[87] *porrons* A, *po(v)ons* ostali rkp.
[88] *ausi* CE.
[89] *viele est perdus* CEFGH.
[90] *acordeiement* CEF.
[91] *cler a* AC, *cler es* G, *a* fali u C, *de* GH.
[92] *des que* BCDFGH.
[93] *se* J, *si* fali u CDFGHJ.
[94] *9pe* AH, *compe* C, *te* DG, *a te* EF.
[95] *tu vois* DF.
[96] *la* DEHKL.
[97] *mahig* A, *mehaing* B, *mes-* C, *mehain* G, *mal* FJ, *malvaistie* ostali rkp.
[98] *a* fali u EF, *de* DKL.

Por ce pri ie a celui[99] qui voudra[100] mener honeste vie qu'*il* oie[101] sovent et entende[102] ces paroles[103] et si gart[104] que il les recorde[105] soventes foiz.[106] Car[107] nule bone parole n'iert ia trop oie et li poetes dit que la bone chose[108] .x. foiz reprise[109] plait plus a la fin[110] que a l'encomencement.[111] Por ce fait cist livres sovent a revercher.[112] Car il n'a gaires bons moz en moralité[113] qui teignent a force de parole[114] don il n'ait ceenz aucune petite[115] partie et qui les voudra oir il les porra ci aprendre[116] plus legierement que se il les aloit querant per plusors livres ou il sont espandu. Et plus bele chose est a .i. home d'avoir une chose a main[117] que d'aler ça et la querant[118] plusors choses que il ne poist[119] amener[120] ensamble.

Et por ce dist la letre que *cil qui* est[121] pertout n'est nul[122] leu. Don il avient a cex qui vont[123] en pelerinage qu'i truevent assez ostex[124] et pou amis[125]; autretel[126] est de cels qui s'entremetent de pluseurs mestiers[127] et a nul ne se tienent.[128] Mais la letre dit que la viande ne porfite gaires au cors qui est hors[129] gitee tantost[130] com elest usee,[131] ne[132] nule chole ne destorbe tant[133] a[134] malade sa santé come sovent changier medicines.[135] Por ce est il[136] folie de trop de[137] choses enprendre

[99] *toz ceus* ABKL.
[100] *voudront* AB, *volent* KL.
[101] *oient* ABKL.
[102] *entendent* ABKL.
[103] & *si do foiz* označen brojem 106 fali u FKL.
[104] *si se gart* C, *segart* G, *si gardent* B, iza *gart* dodaje *chaseuns* A.
[105] *recorde* AJ, *cort* E, *sequiere* CDGH, *recerchent* B.
[106] *soventes foiz* A, *souvent* GI, *plusors foiz* ostali rkp.
[107] od *Car* do riječi *encomencement* (označene brojem 111) fali u I.
[108] *bone parole* GHJ.
[109] *foiz oie* (*et reprise* G) BEGJ.
[110] *a la* AEJ, *en la* ostali rkp.
[111] *a lencomencement* A, *au* (*el* BKL, *ou* D) *comencement* ostali rkp.
[112] *recerchier* BJ, *rehercer* K, *-chier* L, *recorder* CE.
[113] *moralitez* BDEFGKL.
[114] *paroles* GHJ.
[115] fali u DF.
[116] *aprendre* EJ, *prēdre* ostali rkp.
[117] *davoir a main* (*a main* fali u F) *ce qi li faut* (*ce q il desirre* F) EF.
[118] *daler querant che* & (*ne* I) *la* GHI, *q de querre cha* & *la* J.
[119] *por(r)oit* CF.
[120] *ramener* EH.
[121] *qui va* A.
[122] *nul* AB, *pas en .i.* E, *en nul* ostali rkp.
[123] *sont* AB.
[124] *dostieuz* E.
[125] *damis* EFG.
[126] *autresi* EGL, *ausint* B.
[127] fali u A.
[128] *ne san* DE, *tienent du tot* DEGHJ.
[129] *fors* CGHJ.
[130] *si tot* DE.
[131] *elest* A.
[132] tekst od *ne nule chose* pa sve do riječi *moralité* u 2. retku 3. alineje ovoga eksplicita fali u I.
[133] fali u A.
[134] *a* ABH, *au* ostali rkp.
[135] *medicine* BCFHGJ.
[136] *il* A, *ce* EF, fali u ostalim rkp.
[137] *tant de* EJ, fali taj *trop de* u AF.

don l'an ne puisse a chief venir.[138] Et[139] il est[140] coustume de ventre[141] dangereus que il gouste de plusors viandes et quant il en a une essaie, si li enuie et puis se[142] viaut une[143] autre[144] essaier. Et savez que il i[145] gaaigne? Eles ne le[146] font que ordoier,[147] car il n'en amendera[148] ia.

Por ce vous di ie: ne[149] correz[150] pas a retenir[151] toz les moz que vous orrez mais as comandemenz de moralité et si pensez a acomplir ce que il diront et per bouche et per euvre. Car vous ne verrez ia bon mire,[152] tant saiche bien enseignier[153] de fisique,[154] s'i[155] ne la[156] wet[157] acoustumer[158] a ovrer,[159] que ia grant los n'en[160] conquiere. Autresi[161] sont[162] doné[163] li comandement[164] que[165] on ne les doit pas avoir por oir seulement, ne por escouter,[166] ançois[167] doit l'an[168] metre us[169] et poine a[170] faire ce qui il comandent.[171]

Ovdje smo gore donijeli eksplicit djela *Moralités des philosophes.* Ali naš rukopis ne završava s tim eksplicitom, nego iza tog eksplicita

[138] *venir a chief* FGH.
[139] *ET* do riječi *ia* (iza riječi označene brojem 148) fali u F.
[140] *est* fali u A.
[141] *dou ventre dou gloton* A, *de ventre dome glout* B.
[142] fali u BEJ.
[143] *une* samo u A, u ostalima fali.
[144] *autres* DEJ.
[145] fali u AEG.
[146] *li* u J, fali u GH.
[147] *ordoier le cors* GHJ.
[148] *namendera* A.
[149] *ie q vous ne* EH.
[150] *baies* CHJ.
[151] *tenir* B, *oir* A.
[152] *bon maistre* G, *bon fisicien* A.
[153] *enseignier* fali u CFIKL.
[154] *fusique* BHL, *seurgie* I.
[155] *si* A, *sil (se il)* ostali rkp.
[156] umjesto *ne la* ima *ne san* H, *nan* D, *ne* EGI.
[157] umjesto *wet acoustumer* ima *a costume* DJ, *a hanter* F, *a metre a ovre chou quil set* I.
[158] v. 157.
[159] v. 157.
[160] *nen* A, *i* BI, fali u G, *en* ostali rkp.
[161] *ausi* CEJ.
[162] *font* B.
[163] umjesto *doné* ima *donc* B, fali u A.
[164] iza te riječi *(comandement)* dodaje *de moralite* H, *de moralitez* EF.
[165] umjesto *que ... avoir* ima *ne por savoir* ne A, *a sovir ne a avoir* B.
[166] iza *escouter* ima *ne profiteront* A.
[167] *eins* CJK.
[168] *doit la* A.
[169] *usage* DIKL. *travail* C, *coust* E.
[170] umjesto *a* ima & AE.
[171] *enseignent* GHI, *comandent* & *ensaingnēt* C. – Naš rkp., kao što se vidi, svršava riječima: *ici finis moralites.* U drugim rukopisima, ukoliko imaju ovakvu završnu formulu, glase ove riječi: *Explicit moralitez* B, *Chi fine moralites* E, *Bien ait qi co romanz fist, qi le fist escrivre e qui lescrit amen* K, *Bien ait qui cest livre translata & qui lescrit et tuit cil qui loront ou ont oi & qui exemple de bien i prenderont amen Chi finist li petis livres de moralitez* L, *Ci fallent li Ensegnement de moralitei* C, *Ci fenissent les moralitez des philosophes en romanz* F, *Amen Ci faut li livres de seneke* J.

dolaze još četiri *starofrancuske molitve*, koje se nalaze samo u našem rukopisu. Donosim prijepis tih molitava:

Ie te p*ri*, voirs fil deu, et (par)[172] la vertu de la sainte crois et par amor de cel *con*fort do*nt* tu *con*fortas ta mere en la sainte crois qua*nt* tu la coma*n*das a saint Iohan et en l'amor[173] de cel *con*fort (dont tu confortas)[174] les feels armes qua*nt* tu les deslivras de te*n*nebres en ta resurecion[175] e si les manas avec toi en ta glorie regne[176] et en l'amor de cel confort[177] do*n* tu *con*fortas les desciples qua*nt* il sissent el mo*nt* d'Olivete et tu trov(as)[178] les portes closes et estas enneils[179] et desis: pais a vos, ne vos cremeç, ie sui po*r* la grace de sai*n*te esp(er)ite[180] et de cel confort do*nt* cis confortas, degnes mi *con*forter en totes les angoises et en totes les besognes de m'a*r*me et de mo*n* cors et si te p*ri* par cele pais q*e* tu donas a cels qua*nt* du desis: pais vos doins[181a] ie, pais vos lais, notuui[181b] et chascum ior me defendes del diable et de ses aguaiç, et de toç mes enemis q*i* me vuele*nt* nuisir a l'a*r*me et al cors, ou p*rivee*me*nt*, ou aperte*me*nt, ou en paroles, ou en fais, ou en pe*n*ses, ou e*n*v*ers* toi ou e*n*v*ers* aucuns home. Ame*n*.

De q*i* delivras Susane de fals crime*n* et Ionaz del ve*n*tre de la baleine et Daniel de la fosse a-l-leons et les trois enfa*n*s de la fornase del feu et sains Pere planchant este dis d'estes[181c] tu me degnes delivrer de totes angoses et des poesteç de mes enemis. Car ie ne sai ou fuir se a toi no*n*, dex qi vix et regnes par toç tans et les siecles. Amen,

Tot puissant dex et misericordables, ove*r*te[182] de tot bien, ie te p*ri* humili*me*nt, sicu*m* tu delivras les trois enfans: Sidraç, Misac et Abd*e*nago[183] de la fornase del feu ardent; et Susane del fals crime*n*, ensement degnes tu delivrer moi, la toi seria*n*te, nient digne pecheris, por la proiere de cels et de toç sains et des fais des mes pechies et de la dolor de tot mon cors. Ame*n*.

Rois de petie, merci te p*ri* q*i* ton saint cors p*resentes*[184] ici, a toi m'espa*n*s genus fleti,[185] aves de moi, sire, merci! Sicom crei veraie*me*nt que c'est ton cor demai*nement* qui en crois sofri torment por raimbre de mort le ge*n*t, cil saint cors, deo, q*e* tu desis la nuit q*e* fus trais et apris quant cenoies o tes amis et li pains fu devant toi amis q*e* tu brisas et beneis et rendis lor et si desis: Receveç tuit comunalment, c'est li miens cors q*e* vos p*resen*t, et li miens sanc tot veraie*me*nt; ce faites en reme*n*brement, par ce ve(n)dreç[186] a salveme*n*t. Sicum c'est vers ce q*e* ie di, et (si)cum[187] tes cors *est presen*t ci – aies, sire, de moi me*r*ci et de toç cels par

[172] u rkp. *par* fali.
[173] u rkp. *en lamort*, bit će prepisivačeva greška.
[174] što je prije ovog broja u zagradama, fali u rkp.
[175] u rkp. *res' ucion.*
[176] rkp. *en ta glorie rege*, ali se vidi, da je prije toga bilo *en ton glorio[se] rege.*
[177] usp. notu 173 i naše čitanje.
[178] u rkp. *troules.*
[179] *sic*; *enneils* = en - n - eils.
[180] u rkp. *saīte espite.*
[181a] čitati se može *doins* ili *doms.*
[181b] u rkp. *notuui.*
[181c] *plāchāt este dis de (ce?) destes; de* (ili *ce*) je možda zabunom dva put doneseno, v. glavu 7, K.
[182] u rkp. *ouēte.*
[183] u rkp. *abd' nago* (s *-o* već Vulgata, proph. Dan. III, 13).
[184] u rkp. *pst.*
[185] u rkp. *genus fleti.*
[186] u rkp. *vedreç.*
[187] u rkp. *cum.*

coi[188] ie pri. Tremet concorde et ferme amor, sire et mon sengnor, en t(er)re[189] et nos mai(n)tieng[190] par ta valor et nos meismes a enor. Et quant nos estrons de cest labors ou nos vendrons a *nos*tre ior, receif nos, sire, an ciel hautor ou nus hom ia n'avra tristor. Amen.[191]

5. Da dobijemo pravu sliku ovoga rukopisa, usporedio sam čitav njegov tekst sa tekstom, koji je objavio Holmberg. U ovom ću poglavlju donijeti sve varijante našega rukopisa prema osnovnom tekstu i rukopisima, koje je upotrebio Holmberg. Ove ću varijante u slijedećim poglavljima upotrebiti za određivanje filijacije rukopisa, kao i za određivanje jezičnih osobina našega rukopisa.[192] One imaju osim toga poslužiti kod bilo kakvog daljeg proučavanja ovoga djela i njegovih sačuvanih rukopisa. Varijante donosim sukcesivnim brojem 1, 2, 3, i t. d. Iza zagrade, koja prati taj broj, dolaze još dva broja, od kojih prvi naznačuje stranicu, a drugi redak Holmbergova teksta. U citiranom tekstu najprije dolazi tekst iz Holmberga, a zatim, iza dvotočke, naša varijanta i u zagradi bilješke uz nju. Evo tih varijanata:

1) 92, 21 honeste: honiste (ali za 92, 22 i dalje u našem stalno *honeste*). – 2) 92, 21 seulement: solement (isto *so-* za str. 92, redak 22). – 3) 92, 21 la secunde: la secunde (s. o.). – 4) 92, 22 contraire: contreire (s. o.). – 5) 92, 23 chose: cosse (inače i u našem uvijek *c[h]o[u]se*). – 6) 92, 23 car l'an doute: car l'en dote. – 7) 92, 23–4 mainte foiz: maint foiç. – 8) 92, 26 Autresi la seconde meniere est devisee en deus: autresi la secunde mainere est departie en deus (devisee AI, partie K, departie ostali rukopisi). – 9) 93, 2 la quel: laqex. – 10) 93, 2–3 ainsi les deus menieres: ensin leç deus manieres. –

11) 93, 6 quel chose: quel cose. – 12) quinte meniere si est quant: la quinte mainere sei est quant. – 13) 93, 9–10 ne s'acordent pas ensamble: nen s'acordent pas bian ensenble. – 14) assener et deviser: ansegner et diviser. – 15) en ordre: en ordee. – 16) est cele qui: si est cele qui (*cele* fali u AF). – 17) atrait: atrait (tako ABIKL, rent F, trait ostali rkp). – 18) 94, 15 Vertus est uns abiz de corages acordans a nature selonc raison: vertuç est uns abres de corage acordans a nature selonc raixons (samo naš abres, rečenica odgovara latinskom tekstu »Virtus vero est habitus animi in modum naturae rationi consentaneus«, v. Holmberg 7, 10–13; *uns* nema u A). – 19) Force est viguereuse soffrance

[188] u rkp. *cor*.

[189] u rkp. krivi poredak *Tremet concorde et ferme amor sire entre et mon sengnor*.

[190] u rkp. *maitiēg*.

[191] dr. Dragutin Kniewald, profesor liturgijskih znanosti, ustanovio je za ove molitve, da je prva i zadnja individualna (nije liturgijska), a druga i treća su individualna adaptacija molitve, što se nalazi u »ordo commendationis animae« rimskog rituala: »Libera Domine animam servi tui sicut liberasti tres pueros de camino ignis ardentis et de manu regis iniqui ... sicut liberasti Susanam de falso crimine.« – Ovdje srdačno zahvaljujem prof. Kniewaldu za ovo obavještenje.

[192] Ne donosim uvijek očite prepisivačeve pogreške, koje nemaju nikakve vrijednosti i koje se lako uoče na prvi pogled, ako ih usporedimo s drugim rukopisima.

des maus et des travaus qui avienent: Force est une greveuse chose des maus et des travaus qi avient (fors et viguercuse et souffrant des GH, Et si est fors H, est une EF, viguereuse chose A; samo naš *greveuse*). – 20) 96, 2 devant: avant (devant A, avant DGHIJ). –

21) 96, 6 Salemons et dist: Salamons dit (*si* samo A, ostali kao naš). – 22) 96, 7 devant: avant (devant A, avant B). – 23a) 96, 10 et si vos dirai coment: et si vos dirai coment (*si* fali u AJ). – 23) 96, 10 Se vos veez . i . saige: se vos veeç un sage (vos savez DE). – 24) 96, 11 Se vous veez . i . saige home cui vous doiez bien faire por son savoir et . i . riches hons vous mande que vous aurez sa hainc, se vous le saige home tenez pres de vous, vous ne l'oserez plus tenir: enqui vous toust paors droiture a maintenir : Se vos veeç un sage home cui vos deveç b(ie)n faire por son savoir et . i . riches hom vos mande qe vos avreç sa aine se vos le teneç, vos no l'osereç plus tenir . i . qui vos tout paors droiture a mantenir (home qui vos doie DEKL, home qui bien vos doie KL, par son savoir HKL, *par son savoir* fali u EF, mjesto *riches* ima *haus* GHIJ, *hons* fali BKL, le saige home tenez glasi u CDEFKL bez *home*, *tenez* je pred *le saige* u GHI, nema ga u J, *depres* umjesto *pres* u AB, *de vous* fali u AB, mjesto *plus tenir* samo *tenir* u AB, enqi u AB, ici u FKL, iluec u ostalima). – 25) 96, 26–8 ET ... avenir *fali u* GH, u našem kao i u ostalima ima. – 26) 98, 6 longuement: lonchement (samo u našem). – 27) bon eur (u svima osim ABGH): bon cuer (u ABGH): bon cuer (u našem). – 28) 98, 11 Mais li faus ami qui servent de losenges en lieu de conseil: Mais il i a faus amis qi servent de losenge en lueç de conseil (losenge CDEL, losengerie G, lodes A). – 29) 98, 17 et du loial conseillier: deslaus conseillcors (loial FC, loiaus J, desloial DGHKL, desloiaus AB). – 30) Serges li rois des mediens: Serses li ros des indes (Serges A, Serxes DF, Sersex KL, Perses EG, madiens J, madians KL, indes samo u nas). – 31)98, 6 cheu (par. perf. pas.): chau (samo u našem). – 32) 100, 12 li faus enticeour de solanges: li faus confeleor de lusenge (li felon GH, enticeour, eor, -eur BDEFGKL, antissour C, esciteour A, atireur J, flateor H, trecheour I; *lusenge* samo u našem i samo ovdje; lat. rečenicu »Ex quo apparet plus providentie inesse veris consiliatoribus quam assentatoribus« preveo je prevodilac: Per ce pocz vous savoir que miex sont a croire li leal conseillier et plus ont de porveance que li faus enticeour de losanges). – 33) 100, 14 les contraires vices: les contuures vices (samo u našem, pogreška prepisivača). – 34) 102, 5 grinour: grandre (grinour A, plus grande F, si grande E, grandre ostali rkp.). – 35) 100, 22 or devons parler: ores devans parler (samo naš). – 36) 102, 12–3 que li enseignierres doit avant enseignier lui meismes et puis les autres: que l'en doit primerement ensegner lui e puis les autres (*soi* DEFGJKL, *meismes* fali u ABC, autres apres DEFKL). – 37) 102, 18–9 Cil laisse corre hors ses fontaines: Cil laisse carre l'aive hors des ses fontaines. – 38) 102, 20 En ceste science covient eschiver . ii . choses: En ceste science covient esqiver deus choses (*esqi-* samo u nas i samo na tom mjestu). – 39) 102, 22 Et qui cest vice viaut eschiver mete son tens et son penser en choses esgarder et encerchier: Et qi

ceste vie viaut eschiver, il pora mielç aprendre soi et autrui ensegner seurement (*vices* fali u AFIKL; varijanta samo u našem; odgovara ovaj tekst latinskom: quod vitium effugere qui volet – omnes autem velle debent – adhibebit ad res considerandas tempus et meditationes. Dakle, naš rkp. potpuno samostalno mijenja tekst). – 40) 102, 24 L'autre chose que l'an doit eschiver ...: L'autre chose qe l'en poit eschiver ... (*poit* samo u našem). –

41) 102, 25 riens: ren »rien« (samo u našem). – 42) 104, 2 choses: coses. – 43) 104, 3 geometrie: giometrie (*gio-* još HJ, *gy-* GI). – 44) 104, 3 et cort a geometrie ou a une autre science meins prophitable: et cort a giometrie ou autre clergie meins profetable (*clergie* samo u našem). – 45) 104, 4 Seneques: Seneches (samo naš). – 46) 104, 6 travaillier et estudier: travaeller e studier. – 47) 104, 8 memoire: memore. – 48) 104, 10–11 car assez set d'escremie qui set vaincre (ima i naš, fali u DGHIJ). – 49) 104, 21 garderesse: graciosse (samo naš, prepisivačeva greška). – 50) 104, 22 la compagnie: les conpagnies (les conpaignie A. les compagnies DCFKL). –

51) 104, 26 qui done a chascun son droit: qi done a cascun son dreit (tekst na tom mjestu štampan u Holmberga 104, 26 *done* pa do 106, 3 *n'estoit qui* fali u AB, u našem taj tekst postoji). – 52) 106, 1 chevalier: chavaler. – 53) 106, 9 loent (3. l. pl. prez.): louend (samo naš). – 54) 106, 13 li mestres: li manstres »magistri« (samo naš). – 55) 106, 14 il l'ocient: il l'ancient (3. l. pl. prez.; samo naš *an-*). – 56) ensus d'aus: defors (ensus AEFJ, de desus B, de sor D, dentour G, dauec H, euls B, aus DGH, samo naš *defors*; u lat. »relinquatur«, a u franc. za to »il li chacent ensus d'aus«). – 57) 106, 20 chascuns: quascun. – 58) 106, 23 establissement: establisiment. – 59) 106, 26 (la) loi: loy. – 60) 108, 5 aider: adider (!).

61) 108, 7 lou »loup«: leu. – 62) 108, 14–15 garde que tu ne dones desafaitement: garde qe tu ne dones mais afaiteiment (desafaitiement A, mesafaitiement DHJFG, malafaitiement BI, malapertement C; odgovara lat. »cave ne sis durus in tribuendo«). – 63) 108, 16–8 Et se on lor demande, si sont mout laide chiere et tornent la teste d'autre part et font semblant que il sont embesoignié d'autre chose: (et se on lor demande) si font laides sa chiere et tornent lor chiere en autre part et funt senblant qe il sunt besognes d'autre chose (što je u zagradi, fali u našem; si ABFI, il ostali rkp., mout ABCF, mout tres E, trop GH, *mout* fali u ostalima; se tornent A, la teste u CHKL lor testes, *la teste* fali u A, autre HJ). – 64) 108, 19 – 110, 2 *ausi* do *proieres* fali u I, u našem ima). – 65) 110, 4 isnelement: isnelement (fali u A). – 66) 110, 21 antigonus: antigorus (*-orus* u ACDEF i u našem). – 67) 110, 26 une cité: una cite. – 68) 112, 7 Je i gaaignerai tant que ie ferai de mon ami mon enemi: ie i gaagnerai tant qe ie farai de mon amig mon henemis (Ici gaagnerai ie AE, gaaigneroie i feroie BEFGIKL, mon enemi de mon ami A). – 69) 112, 8 Se il me guerredone: Si il megguerredonera. – 70) 112, 15 aquiter: aquitier. –

71) 114, 6 testimodes: renistodes (testimodes AH, -mondes I, -motes F, themistodes D, the- E, de- J, tenistodes B, tenustodes C, tenustes G, theotedes KL sve za lat. Temistoclem). – 72) 116, 15 *mout volentiers li aïderoie* (fali u svima osim DEGHIJ, fali i u našem). – 73) 116, 19 ne cil ne m'aimme mie qui: ne cil nen m'aime bien qi (voellent I, n'aime mie moi A, mie bien DEFKL, mie mult bien KL). – 74) 116, 19–20 que ie chaisse en l'iaue por ce qu'il m'en traissist: que ie cheise en l'eive por ce qu'il m'en traist (en la boe H, en langor B, par si qe FKL, par convent qe GHI, v dont J, trayst C, levast H, relevast E). – 75) 116, 24 il ne tien mie a servise mais a charge: il ne tient pas a servise mais a change (tient pas FGKL, change ABHL, escange G, escange pred a charge J). – 76) 116, 25 le giete arriere: le cha garieres (regiete FKL). – 77) 118, 7 ele ne demande mie maison, ne tenement, ne richesces: ele ne demande mie raison (!), ne tenemens, ni richeses (maisons BCDEFJL, tenemenz BCDEFL, ricgesces ABCDFJ, richesce ostali rkp.). – 78) 120, 16–7 *tenir* do *iours* fali u ABC i u našem rkp. – 79) 120, 19 et de haine: e d'ahine. – 80) 120, 24 de nature: da nature. –

81) 122, 7 pitiez: petiez. – 82) 122, 7 qui la welent tenir: qui la volent tenir (qui bien la tienent KL). – 83) 122, 7 a pere et a mere: au piere et a la miere (au pere & a la mere svi rkp. osim A, koji kako donosimo naprijed). – 84) 122, 7 lor droit: lor drete (samo naš!). – 85) 122, 19 il li covient toute covoitise metre hors (metre AB, guerpir KL, geter ostali rkp., a naš uz njih *çiter*). – 86) 124, 7 n'aide: n'aime (naime EIKL). – 87) 124, 17 se . i . hons: s'uns hom. – 88) 124, 17 les comandes: les comendemans (9mandees I, -ises J, -ement CL, covenances DEGH, mandemenz L). – 89) 124, 18 coutel: cultel (samo naš). – 90) 124, 20 comencier guerre: mover guerre (samo naš *mover*, ostali: comencier A, gueroier C, mouvoir ostali, esmovoir I, dakle naš isključuje ACI). –

91) 126, 1 cui (ACF), qui (BKL), que (H), quoi (svi ostali rkp.), qui (naš). – 92) 126, 11 cil (fali u CDGKL, u našem ima). – 93) 128, 1 avoir: aver. – 94) 128, 3 voloir: voler. – 95) 128, 5 chastier: castier. – 96) 128, 8 li tiers mestiers d'amistié: li tiers mistier d'amisteç (damistie ABE, a to fali u ostalim rkp.). – 97) 128, 18–9 hautes persones: haut homes (oba puta pl.; hautes GH, autres J, haute I, fali u KL, haus ostali rkp.; persones GHJ, persone I, prodomes KL, homes ostali rkp. kao i naš). – 98) 128, 20 les faiz et les euvres: les fais et les ovres (les fez et les diz HJ, les dis et les fais GKL, et les euvres fali u GHIJKL). – 99) 128, 20 qui poent: qui puient. – 100) 130, 6 les genz d'un vignez: de cest siegle (vignez A, visne E, voisine D, vignage J, paisnez F, mestier J, a fali u CGHKL); za *siegle* v. niže 118 i 152.

101) 132, 4–5 et felonie n'entent fors que a faire tort: et felenie ne det mais faire tort (tako samo naš za lat. »[truculentia – repugnant enim beneficium dare] et iniuriam irrogare«). – 102) 132, 24 car trecherie apartient a golpil et force a lion: car treicheire apartient au gropil et force a leon. – 103) 134, 2 font semblant: ont scenblance (font AGHJ,

si ont B, sont J, ont ostali). – 104) 134, 7 si lor soufrent a faire tort, ne ne les weillent defendre: si les sofert a faire a tort et nes voelent defendre (pred *si* A ima *ou*, si BDEK, sil IL, se il AFGHJ, *lor* fali u AI, tort la ou il leur peussent deffendre E, *les* fali u ACI). – 105) 134, 8 ice est despiz: ice est despit (co est KL, cest IJ). – 106) 138, 16–7 seurtez do comencie fali u A, u nas ima. – 107) 134, 27 les gries choses: les grant chouses (*les* fali u K, *gries* ima DEF, *gries* fali u AI, ostali *granz*). – 108) 136, 1 le fruit: le frut. – 109) 136, 5 or avez vous oi de hardement, or oez de fiance: or aveç oi de ardiment, or oireç de fiance (*vous* samo A, oez A, oiez B, dirai J, orrez ostali rkp.). – 110) 136, 15 moi ne chaut: moi nen chaut (moi ne AH, ne me EGK, moi nen BCDFJ). – 111) 136, 15–6 Per tel covent entrai ie en vie que ie en isteroie: por tel covent vign ie en vie qe ie morroie (kar por CE, en ceste vie K, isse J, ississe HI, issise G, isseisse K). – 112) 136, 16 Ce que: car ce (car ce BCDJK). – 113) 136, 19 Folie est de douter chose que l'an ne puisse eschiver: follie est doter chose chelle nen puet esciver (chose ABI, fali u K, ce ostali rkp., puisse A, peust B, peut E, puet ostali). – 114) 136, 22 la mort: la mor. – 115) 138, 15 tu es trop mous: tu ies trop mols. – 116) 138, 16–7 por ce est tu povres que tu le cuides: por ce ies tu povres qe tu l'es (cuides estre EJ, l'es samo naš). – 117) 138, 18–25 fali u našem rkp., ni u jednom drugom. – 118) 138, 20 u tom tekstu, koji u našem fali (v. broj naprijed) ima u rkp. A jednom *siegle* »siecle«. – 119) 140, 1 que vous ne dotez ia: qe vos ne temez ia (dotez A, cremez BI, criez DEFGHIJK). – 120) 140, 4 en povrete et richece: in povrete et en richese. –

121) 140, 5 pais »pax«: pas (samo naš rkp.). – 122) 140, 11 sevent: sevont (sevõt za »(ils) savent«). – 123) 140, 19 medicine: meidicine. – 124) 140, 22 Car grant folie est de repener contre aguillon: car grant folie est de pener contre agulon (respener D, repenir B, repuner K, ramponer AC, regiber F, regeter J, reculer EG, descaucirer I, descaufforrer H, *laguillon* ima E, a fali u A). – 125) 140. 24–5 qui a enuiz la fait: qe volenter ne la fait (qi volentiers ne la fait ACGHI, qi ne le fait volentiers J). – 126) 142, 4 Eschiver les deliz de la char: eschiver li deliç de la car. – 127) 142, 11 il doit regarder: il dit garder. – 128) 144, 19 boivre: bovre. – 129) 144, 20 mengier: mençier. – 130) 146, 9–10 Car la saieste qui est eschapee de la corde ne puet retorner: Car la saiete qui est escanpee de le corde de l'art ne(no ?) puet retorner (*de la corde* fali u AEK, poet estre aricre apelez K, iza *retorner* dodaje »Nient plus (tout ausis H) ne puet (ne fait J) la parole quant ele (puis q'ele H qi IJ) est issue de la bouche (est dite J) GHIJ).

131) 146, 19 de . v . s. ou de . x .: de . v . sous o de . x . sous (solz BI, sous CK, ne de . x . BFGK). – 132) 146, 21 de combien petit . i . hons puet vivre: de combien petit hom put vivre. – 133) 148, 15 et se aucuns hon entent a luxure: et se auchuns hom entend a luxurie. – 134) 150, 10 devant le fait: avant l'uevre (avant BCH, l'uevre ABI). – 135) 150, 20 *et ... metre* fali u I, *et ... iusticier* fali u A, u našem rkp. ima oba puta

sve. – 136) 152, 6–7 Or redevez savoir des deus qui demuerent que: Ores deveç savoir de ceç trois que remagnent qe (*Or* – 8 *quoi* fali u D, redevez AJ, devez ostali, de ces ABFG, trois A, . ii . vertuz FGK, demuerent AF, remainent BGIJK, mjesto *que* ima *don* A). – 137) 152, 18 a avoir: a aveir. – 138) 152, 21 tant com ie ai parlé de honeste chose: tant com ie ai parlé de honeste chose (quant ie IJKL, ai parlé ADEFGH, parlai BCIJKL). – 139) 154, 3 Gentilesse resiaut aporter meintes foiz plus de blasme que de los: Gentillese te sol aporter maintes foiç plus de blasme qe de los (Gentilese se resiaut A, u nas jedino *te sol* za lat. »Nobilitas quoque plus ignominiae quam laudis degenerantibus solet afferre). – 140) 154, 6 avers (adj. !): aveç (u našem prepisivačeva pogreška). –

141) 156, 10 ne vous getez pas hors de vostre mueble por riche maison faire: nen vos devez pas despolier de vostre moble por riche maixon faire (getez A, despouillies C, devez ostali, iza *pas* dodaje *despouiilier* BFGHIJKL, desnuer D, esnuer E, hors ima samo A). – 142) 156, 16 plantereuse: plantevie (plentivouse KL, planteive BGH, pleniere D, plaine EJ). – 143) 156, 20 que ele li garantissoit dou vent: qe ele le puisse solement garentir del vent (garantissoit A, gardoit E, defendoit KL, pooit garantir CDFJ, peust [puist H, puisse B] garantir BGH). – 144) 156, 21 grant maison: riche maison (riche m. BCDEFH). – 145) 156, 22 grant tresor: riche tresor (riche t. GH). – 146) 158, 6, or vous dirai des maisnies: or vos dirai de porveance (maisnie G, mesnee K, mesnieez & des s'ianz EF, porveance A B). – 147) 160, 12 que il plaist et abelist au puissant: qi plaist et abellist al puissat (!) (*et abelist* fali u ACEI, ambelit B, enbelit F). – 148) 160, 14 sor toutes riens: sor torres riens (prepisivačeva pogreška). – (149) 160, 25 si vous dirai: se vos dira (sic!). – 150) 162, 8 qui touz iours entend et travaille: qui tot iorrn tend et travaille. –

151) 162, 10 plunc »plumbum«: plom (dva puta u tom retku). – 152) 162, 17 dou siecle: del siegle. – 153) 162, 18 Je vos ai dites: ie vos ai dites (dites ADF, dit ostali). – 154) 162, 26 Je vous ai dit: ie vos ai dites (dites BFHL, dite D; u našem rkp. usto greška dires). – 155) 164, 6 souz moi: sot moi. – 156) 168, 2 come lez genz le cuident: come les gens cuideront (cuideront BDFK). – 157) 168, 16 La quinte meniere de conseil: l'autre quinte maniere de conseil. – 158) 170, 5 toute voie: totes voies (toutes voies EFG, fali u A). – 159) 170, 12 que: che. – 160) 170, 26 ne fera: nen fara.

161) 172, 3 li oisiaus: li uisiaus. – 162) 172, 3 cheoir es laz: chaoir es lazet (*cheoir* fali u A, a *cheoir* ima CD, les laz A). – 163) 172, 12 l'an ne se prent garde: l'en ne se prend garde. – 164) 172, 13 non »nomen«: nun. – 165) 180, 1 livret: libre (livret ABFGH, livre ostali rkp.). – 166) 180, 6 aucune: auchune. – 167) 180, 18 . x . foiz: dist foiç. – 168) 180, 19 reverchier: trevercier (recerchier BI, rehercer K, -chier L, recorder CE). – 169) 182, 2 moz »mots«: moiç. – 170) 182, 8 truevent: invent (samo u našem).

171) 182, 10 qui s'entremetent de pluseurs mestiers et a nul ne se tienent: qi s'entretremetent (sic!) de plusors mestiers et a nul ne se tient. – 172) 182, 10–18 Mais ... ia (u našem fali tih devet redaka prema Holmbergovu tekstu). – 173) 182, 25 escouter: escuter. – 174) 182, 26 naš rkp. završava riječima »Ici finis moralites«, te je time najbliži rkp. E, koji svršava riječima »Chi fine moralites«. Ostali eksplicitni, što ih donosi Holmberg, svršavaju posve drugačije. – 175) 118, 25 Car quant li larges n'a plus que donner, il tout, si en conquiert la haine des genz: Quant li laroges (!) n'a plus qe doner, il pert el einor (!), si el chiet en l'aine des gens (*plus* fali u DGHIJ, mjesto *tout* ima *pert l'amor AB*, ono *en* fali u CI, aqiert CIJ, chiet en AB, *la* fali u ABEJKL, de la gent DE).

6. Iz gore donesenih konkordancija nisam mogao napraviti filijacijsko stablo našega rukopisa. To je nastalo zbog toga, što gotovo u svakom rukopisu ima nešto zajedničko, a i nešto, što ih rastavlja. Može se dakle reći, da je po svom porijeklu naš rukopis imao veze sa svim poznatim rukopisima. Ipak naš rukopis pokazuje najviše veza s rukopisom *D*, zatim sa *B*, a potom sa *C* (v. var. 20, 27, 29, 30, 50, 56, 62, 66, 71, 72, 75, 77, 78, 91, 96, 112, 124, 134, 136, 144, 156, 162 i sl.). Zatim dolaze veze sa rukopisom *A* (v. var. 17, 27, 29, 63, 66, 75, 77, 78, 96, 113, 134 i sl.). Najviše se udaljuje naš rukopis od grupe rukopisa *GKLEFIJ* (v. var. 24, 25, 28, 29, 30, 32, 36, 48, 56, 98, 138, 175, 63, 64, 68, 72, 73, 74, 125, 76, 77, 92, 97, 103, 104, 105, 107, 111, 124, 130). Samo se po sebi razumije, da naš rukopis katkada odstupa i od grupe *DBC* i *A*. Filijacije rukopisa nije mogao izvesti ni Holmberg za rukopise, koje je on upotrebio za svoje izdanje.

7. Ovaj naš rukopis pisan je, kao i drugi, starofrancuskim jezikom, ali za razliku od drugih u njemu opažamo tragove frankotalijanskih djela, t. j. djela, koja su u 13.–15. stoljeću bila u Italiji prepisivana i više ili manje natrunjena talijanizmima. To dokazuje, da je uz mnoga druga starofrancuska djela i ovo starofrancusko djelo bilo poznato i prepisivano u Italiji srednjega vijeka.

U našoj ćemo se analizi jezika našega rukopisa osvrnuti samo na starofrancuske dijalekatske pojave, koje nam mogu kazati nešto o predlošcima našega rukopisa, i na one pojave, koje odstupaju od starofrancuskih dijalekatskih pojava i koje nas, prema tome, vode na drugo jezično područje, u ovom slučaju u sjevernu Italiju.

U analizi jezika brojevi uz citirane riječi i citate naznačuju redni broj varijanata, koje smo donijeli u 6. glavi ovoga članka, a kratice označuju: var. = varijanta, expl. = eksplicit, inc. = incipit, 1. mol. = prva molitva, 2. mol. i sl. = druga, treća i četvrta molitva, što upućuje na tekstove donesene u 4. glavi ovoga članka.

a) U našem rukopisu ima ostataka čisto pikardskih oblika: *quascun, cascun, castier, car* (var. 57, 51, 95, 126 i sl.), cf. Selwan-B., I, 98, III, 127. Toga ima i u drugim frankotalijanskim tekstovima, tako na pr. Meyer-Lübke, *ZRP*, IX, 631–2, X, 398–9. Ovamo pripada i ženski rod

određenog člana *le:* le gent (4. mol.), le corde (var. 130), cf. Schwan-B., III, 130 (odakle izlazi, da je to pojava, koja se proteže i na valonski, lorenski i franc-comtois). Oblici sa *-ca-* mogu se smatrati i talijanskom pojavom, ali zbog *le* i njih vežemo na pikardski predložak našega rukopisa.

Uz francusku dijalekatsku pojavu moramo vezati i *bian* < *bene,* koja je u nas *hapax* (inc., var. 13) ali je siguran, jer se javlja i u *Enanchetu* (cf. 2 puta u *Romania,* 70, 80–1). Još danas je ovo vrlo raširena francuska dijalekatska pojava, cf. *ALF,* karta 131[b], br. 146 (Marne, Champagne), pa br. 219, 921, 940, 942, 950, 849, 971, 868, 812, 815, 817, 814). Ovo upućuje i za *Enanchet* na francuske dijalekatske predloške. Danas takvih oblika u Italiji nema.

Jedan *hapax* vodi nas čak u jugozapadnu Francusku. To je *dist* (expl., var. 167). Zabilježen za »decem« na *ALF,* karta 412, br. 505, 510, 525, 535, 515, 527, 528, 518, 529, 621, 630, 632, Ali ovaj *dist* < decem može biti i pisarska pogreška, kakvih u našem rukopisu ima dosta (pregledaj varijante).

Za ostale francuske dijalekatske pojave vidi niže *d, e, j.*

b) Grafem *ch* ima i guturalnu vrijednost. Na to upućuju na pr. *chelle* (var. 113), *auchune* (expl. var. 166), *che* (za *que,* var. 159), *seneches* (var. 45) i sl. Ova pojava je česta u frankotalijanskim tekstovima, usp. na pr. Meyer-Lübke, *ZRP,* IX, 631–2, X, 48, 398–9.

c) Vokal *a.* Za *tiel, maitin* i sl., koje nalazimo u frankotalijanskim tekstovima (cf. na pr. Meyer-Lübke, *ZRP,* IX, 623, X. 42, 374) ima i u nas *tiel, mainere, maitin* (inc., expl., fo 84v°, redak 29) i sl. Oblici *miere, piere,* kojih ima u frankotalijanskim tekstovima (cf. na pr. Meyer-Lübke, *ZRP,* X, 387), a javljaju se samo u njima (cf. W. Fiebig, *Das »Livre d'Enanchet«,* p. XXXVI), dolaze i u našem rukopisu: *miere, piere* (var. 83).

d) Pojava monoftongiziranja svih diftonga bez razlike, koja je česta svim frankotalijanskim tekstovima (cf. na pr. Meyer-Lübke, *ZRP,* IX, 626–6 i dr.), a talijanska je dijalekatska pojava, dolazi i u našem rukopisu: na pr. *solement* (inc., var. 2), *amor, valor, tristor, enor* (1.–4. mol.), *moble* (var. 145), *bovre* (var. 128), *drete* (var. 84), *aver* (var. 93), *mover* (var. 90), *voler* (var. 94), *ren* (var. 41), *put* (var. 132) i sl.

Za frankotalijanski *visin, driture* i tome sl. (cf. Meyer-Lübke, *ZKP,* IX, 625) javlja se u nas *(il) dit* za »il doit«.

Neobična diftongacija *coir* < cor, što se nalazi u Meyer-Lübkovim tekstovima, a Meyer je smatra »unerklärlich« i »Schreibfehler« (cf. *ZRP,* IX, 624–5, br. 3, X, 43–4, 397) dolazi i u nas: *moiç* (var. 169, expl.) za »les mots«. Ja smatram ovu pojavu pojavom parazitskoga *i,* koja se javlja u nas još mnogo puta: *einor* (4. mol.), *meidicine* (var. 123), *leigerement* (var. expl.), *sei* za »si« (inc., var. 12), *baleine* (2. mol.), *en-n-eils* za »els« (1. mol.) i sl. Takvo parazitsko *i* u 13. je stoljeću dosta raširena starofrancuska dijalekatska pojava, cf. Schwan-B..

III, 118–21 (raširena je u pikardskom, valonskom, lorenskom, šampanjskom, franc-comtois i dr.).

Čudniji je prijelaz *o* > *a* u *carre* (var. 37) za »corre« u drugim tekstovima. Oblike sa ca- daje danas *AIS*, karta 1605 samo za Engadin, i to za br. 9, 7, 19.

e) Zatvoreno *o* pred nazalom i pred *l* prelazi katkada u *u*. Ova je pojava poznata i u frankotalijanskim tekstovima, cf. na pr. Meyer-Lübke. *ZRP*, IX, 624–5, X, 43–4. U nas dolazi: *cultel* (var. 89), *sun seignor* (fo 85ro, redak 39), *nun* (var. 164), *uvre* (inc.). Tako prolazi i diftong *oi*: *puient* (var. 99), *uisiaus* (var. 161). Od starofrancuskih dijalekata *o* > *u* ima anglonormanski, a i u sjevernotalijanskim je dijalektima obična. Za *nun* cf. *AIS*, karta 80, br. 15, 5, 19 *(num)*, a za *uisiaus* cf. *AIS*, karta 513, gdje susrećemo u Engadinu i Furlaniji *užel*, *uzel*, *učel* i sl.

f) Konačni vokal rijetko ostaje u našem rukopisu nepromijenjen. U frankotalijanskim je tekstovima toga više (cf. Meyer-Lübke, *ZRP*, IX, 626–7, X, 397: tamo *natura*, *cura*, *colpo*, *i* t. d.). U nas nalazimo *una cité* (var. 67) i *deo* (4. mol.). Za *carne* i *iorno* u *ZRP*, ib. javlja se u nas *iorrn* (var. 150), a to je također talijanska jezična pojava.

g) Nenaglašeni vokali ostaju kao u talijanskom u nekim riječima našega rukopisa: *chavaler* (var. 52), *farai* (var. 68), *fara* (var. 160), a nekada *e* prelazi u *i*: *humiliment* (3. mol.), *establisiment* (var. 58), što odgovara frankotalijanskim *misage*, *dismisure*, *firmite* (cf. Meyer-Lübke, *ZRP*, IX, 628, X, 396).

h) Konačno *n* prelazi u *m*: *chascum ior* (1. mol.), za frankotalijanski cf. Meyer-Lübke, *ZRP*, IX, 629–30, X, 47. Dental među vokalima prema talijanskom ostaje u *crudels* (fo 77vo, redak 12). Oblik *lonchement* (var. 24) podsjeća na *lonc* u frankotalijanskom, cf. Meyer-Lübke, *ZRP*, IX, 73, 396, 398. Jednom ne postoji proteza es- pred konsonantom: studier (var. 46). I to je talijanska pojava. Za francuska *ge* u *manger*, *geter* imamo u nas i grafiju *ç*: *mençier* (var. 129), *çiter* (var. 85) i sl. Ta je grafija obična u frankotalijanskim tekstovima, cf. Meyer-Lübke, *ZRP*, IX, 631–2, X, 48, 398–9.

Vrlo interesantnu i veoma sigurnu talijansku jezičnu pojavu (koju nalazimo i u drugim frankotalijanskim tekstovima, cf. na pr. Meyer-Lübke, *ZRP*, IX, 632, X, 48) »raddopiamenta« nalazimo i u našem rukopisu: *la fosse a-l-leons* (2. mol.), *me-g-gueredonera* (var. 69), *en-n-eils* (1. mol.).

i) Ovdje spominjemo morfološke i sintaktičke pojave, koje nas vode na talijansko jezično područje.

Tu imamo najprije *mi* »mihi« (1. mol.), koji je sigurni talijanizam.

Zatim tu imamo l. l. sg. fut. na *-a*, što se danas nalazi na dosta uskom engadinskom jezičnom području (v. *AIS*, karta 1684, br. 9, 29, 45): *se vos dira* (var. 149) za »si vous dirai« u drugim rukopisima. Ova nas pojava sigurno vodi na engadinsko područje. Ovamo možemo ubrojiti i jednom zabilježeni *louend* (var. 53) za »ils louent«, koji bi mogao biti prelazni

oblik gubljenja *-t* (kao predoblik današnjeg *-en* u retoromanskom, cf. Meyer-Lübke, *Gramm. d. rom. Sprachen*, II, 161 i ss.), kao i *-ans* u *devans* (var. 35) kao nastavak za 1. l. pl. prez., koji nas također vodi na engadinsko područje, cf. *AIS*, karta 1683 i 1684, br. 9, 13 (-ayn), 10, 17, 19, 25 (-äyn)- 15, 16 (-añ), 27 (-an), 44, 333 (-an) i sl.

Od sintaktičkih oblika u našem rukopisu dolazi vrlo česta pojava u frankotalijanskim tekstovima, da se zamjenjuju 3. l. sg. prezenta i 3. l. pl. prezenta, t. j. singular dolazi u službi plurala (za frankotalijanske tekstove cf. Meyer-Lübke, *ZRP*, IX, 634–5, X, 50 i W. Fiebig, *Das »Livre d'Enanchet«*, p. XXXIX): *qui s'entremetent de plusors mestiers et a nul ne se tient* (expl., var. 171), *il avient a cels qui vont in pelegrinaie qe il invent assec* ... (expl., var. 170).

j) U našem rukopisu ima i čisto talijanskih riječi:

ancier : ancient (var. 55), cf. starolombardski *ancire* u *REW*[3], *br.* 6030.

amig (var. 68) danas ovako na *AIS*, karta 733, br. 375, 323, 337, t. j. na graničnom području između Engadina i Furlanije, na sjeveru Venecije; Meyer-Lübke, *Gramm, d. rom. Sprachen*, I, 359 daje lombardski *amig*.

da nature (var. 80) – *da* je obično u frankotalijanskim tekstovima. cf. na pr. i Meyer-Lübke, *ZRP*, IX, 639, X, 53, 374, 405.

deo (4. mol.) je dobila talijanski završni vokal.

escamper (var. 130) je talijanizam *scampare*, cf. isto u frankotalijanskom, Meyer-Lübke, *ZRP*, IX, 629–30, X, 47.

fornase (2. i 3. mol.) – cf. tal. *fornace*, venec. *fornaza*, *REW*[3], br. 3451.

frut (var. 108) »fruit« može biti obična talijanizirana riječ (monoftongizacija, v. gore *d)*, ali svakako je furlanska i engadinska riječ *(frut, früt)*, v. *REW*[3], br. 3537, sa talijanskom asimilacijom guturala, što se vidi i u polutalijanskim i polulatinskim riječima *genusfleti* (4. mol.) i *notui* (1. mol.) za »noctui« što dokazuje, da su te molitve prevedene s latinskoga originala.

in »en« (var. 120) predstavlja talijanizam *in*.

invenir (var. 170, expl.), cf. starotal. *invenire*, Tommaseo-Bellini, *Dizionario della lingua italiana*, IV, 1654–5, *REW*[3] nema, *AIS*, karte 1628 i 1269 nemaju ovog glagola.

lazet (var. 162) predstavlja talijanski *laccio* sa sufiksom *-et(to)*.

libre, livers (expl.) – *libre* može predstavljati talijanski *libro* i talijanski dijalekatski *libre*, koji danas nalazimo na *AIS*, karta 763, vr. 326 (Claut), što vjerojatno predstavlja retoromanski praoblik. Oblik *livers* će biti pisarska pogreška za *livres*.

manstre m. »maître« (var. 54) može biti samo engadinski, usp. *AIS*, karta 199, br. 9, 7, 19, gdje se daje *manšter* za »mestiere«.

no – je talijanizam, koji susrećemo mnogo puta na marginalijama ovoga rukopisa (v. glava 2 ovoga članka), kao i unutar teksta (v. na pr. var. 24).

par »pour« (4. mol.) je frankotalijanska poznata pojava, cf. na pr. Meyer-Lübke, *ZRP*, IX, 638, X, 54.

pas »pax« (var. 121) – *REW*[3], br. 6317, daje *peš* za engadinski, *pas* za furlanski, ali će *pas* biti i za engadinski stariji oblik, koji se danas sačuvao na *AIS*, karta 1657, br. 9, 7, 19.

plom »plumbum« (var. 151) mogao bi biti i starofrancuski oblik, ali može biti i engadinski, v. *AIS*, karta 408, br. 9 *(plum)*, 7 *(plom)*, 19 *(plum)*, pa 305, 312, što dokazuje, da je nekada u Engadinu bio na širem području. Ne može biti furlanski, jer danas furlanski oblici predstavljaju samo* *plump-*.

sot »sous« (var. 155), cf. furl. *sot*, *REW*[3], br. 8402.

temer »craindre« (var. 119) – usp. furl. *temé*, *REW*[3] br. 8737.

vign »je vins« (var. 111), usp. furl. *viñi*, *REW*[3], br. 9200.

k) Ima u našem rukopisu dva neobična mjesta:

lechagarrieres (var. 76) za »le giete arriere« u drugim rukopisima. U svakom slučaju ovo može biti gruba pisarska pogreška, jer se vidi, da je na tom mjestu stajalo nešto drugo, pa da je tekst naknadno ispravljan.

este dis destes (2. mol.) – moglo bi biti *este dis d'estes* »ce jour-là d'été«. Za *dis* usp. *AIS*, karta 38, gdje se vidi na dosta širokom furlanskom i engadinskom području. Za *este*, cf. starotal. *esto*, *REW*[3], br. 1553; v. notu 181c.

8. Iz analize jezika našega rukopisa izlazi:

a) da mu je kao predložak ili posredni pretpredložak (ako je naš prepisan sa već talijaniziranog rukopisa) služio neki pikardizirani rukopis;

b) da je naš rukopis prepisan negdje u Sjevernoj Italiji ili današnjoj južnoj Švicarskoj, na retoromanskom području u Engadinu. Bliža lokalizacija jezika, kojim je govorio naš prepisivač, nije jednostavna: može biti, da je prepisivač bio iz Engadina (Grižuna; s užom lokalizacijom: Remüs, Ardez, Zernez i okolina), na što upućuju fonetske pojave *carre* za »corre« (*AIS*, karta 1605, br. 9, 7, 19), *manstre* za »maître« (*AIS*, karta 199, br. 9, 7, 19), *pas* za »paix« (*AIS* karta 1657, br. 9, 7, 19), pa uz druge (v. gore jezičnu analizu) i morfološka pojava tvorbe 1. lica singulara futura na *-a*, koja se danas na *AIS*, karta 1684 susreće također na br. 9, 29, 45; a može biti, da su se pojave, koje nas danas upućuju na usko jezično područje u Grižunu, nekada u Srednjem vijeku nalazile na mnogo širem retoromansko-engadinskom području, pa bismo se u tom slučaju morali zadovoljiti, da kažemo, da je pisac našega rukopisa bio sa retoromanskog područja[193];

c) engadinske pojave našega rukopisa ništa ne govore protiv moje lokalizacije toponima *Montels* (u *Enanchetu* se kaže na koncu rukopisa, da je djelo ispisano »en la contree des Montels«, cf. *Romania* 70, p.

[193] Na Engadin nas upućuju jezične pojave i nekih drugih rukopisa iz Mr 92. Čitač ih može naći u mojim radnjama o tim rukopisima.

81, n. 4), pače one se s njom i slažu: u *kraju Montella* nad Venecijom i Trevisom (na desnoj strani rijeke Piave) prepisao je neki Engadinac rukopis *Enancheta* i djela *Moralités des philosophes*.[193a]

9. Ovdje ću nešto kazati o historiji našega rukopisa u srednjovjekovnjoj Italiji i o njegovim vezama s djelom *Enancheta*. Kako smo naprijed kazali, rukopise je djela *Moralités des philosophes* i *Enancheta* pisala ista ruka i tijesno su vezani međusobno, jer slijede u MR 92 jedan za drugim i ispisani su na tri uzastopna kvaterniona, i to tako, da *Moralités des philosophes* počinje na naličju (verso) 76. folija, a *Enanchet* svršava na licu (recto) istog folija.

Ovakvu sudbinu imala su ova dva rukopisa još jednom, koliko se danas zna, u povijesti ovih rukopisa, i to baš u Italiji. U biblioteci knezova Gonzaga imamo za to dva podatka.

Prvi put u katalogu te biblioteke iz 1407. godine, koji je objavio Braghirolli. Tamo stoji:

Liber Mortalitatum. Et De Condicionibus Diversarum Gentium ecc.[194]

Ovdje se, kako vidimo, nalazi *Moralités des philosophes* prije *Enancheta*. Pisac kataloga ne sumnja u to, da li bi to bila dva ili jedan rukopis.

Drugi put se spominju ova dva rukopisa u popisu iste biblioteke iz godine 1606., što ga je sastavio Troiano Guiscardi:

– Dottrine necessarie a tutti gli stati delle persone.
– Trattato delle virtù morali. Stimo che vada insieme coll'antecedente.[195]

Kako vidimo, i ovdje se ova dva rukopisa spominju zajedno. Ne samo to, nego je sada i redoslijed kao u MR 92 (najprije dolazi *Enanchet*, a zatim *Moralités des philosophes*). Čini se, da su ispisani bili tako, da se činilo, kao da je to jedan rukopis (nekako kao u MR 92), pa Guiscardi, koji je primijetio po incipitima, da bi to imala biti dva rukopisa, dodaje »stimo che vada insieme coll'antecedente«.

Kako su rukopis *w Enancheta* s pravom poistovetili (zbog incipita i eksplicita i broja stranica[196]) s rukopisom iz biblioteke knezova Gonzaga u Mantovi opisanog u popisu iz 1407., a malo je vjerojatno, da rukopisi opisani 1606. nisu isti kao rukopisi iz 1407., moramo zaključiti, da naša dva rukopisa iz MR 92 nisu pripadala biblioteci knezova Gonzaga. To izlazi već i iz toga, što se naš rukopis nalazio već prije 1448. u

[193a] Prijepis je vjerojatno izvršen za potrebe neke žene, što izvodim iz teksta treće molitve, koja se nalazi na kraju našega rukopisa: »degnes tu delivrer moi, la toi seriante, nient digne pecheris«, ali nije isključeno, da su se molitve, koje nas upućuju na to, da je rukopis bio prepisan za neku ženu, nalazile već u prepisivačevu predlošku, a prepisivač ih je makinalno prepisao i ne gledajući na to, za koga su namijenjene i da li bi štogod trebalo u tekstu mijenjati; na to upućuje *le* i sl. u tim molitvama.

[194] *Romania*, IX, 500, 508; *mortalitatum* je pogrešno za *moralitatum*, a to za francusko *moralités*.

[195] Novati, *Romania*, XIX, p. 198.

[196] cf. W. Fiehig, *Das »Livre d'Enanchet«*, p. XVI.

Zagrebu (datum smrti kanonika kantora Ivana, koji se upisao na zadnjem foliju MR 92), a rukopis knezova Gonzaga je 1606. bio još u Mantovi.[197] Ne zna se jedino, kamo je dospio primjerak djela *Moralités des philosophes*, koji je bio u kneževskoj biblioteci uz djelo *Enancheta*.

Iz ovoga izlazi, da su naša dva rukopisa *(Enancher* i *Moralités des philosophes)* iz MR 92 isto tako tijesno vezana, kao što su bila tijesno vezana u biblioteci knezova Gonzaga. Nije isključeno, da su ta dva rukopisa već u Francuskoj (ako je i *Enanchet* nastao u Francuskoj, na što upućuje među inim i *bian* > *bene* i sl., v. gore 7, a) imala istu sudbinu.

RÉSUMÉ

LE MANUSCRIT ZAGRÉBOIS DES »MORALITÉS DES PHILOSOPHES«

L'auteur a trouvé et identifié dans le codex MR 92 de la Métropolitana de Zagreb une autre rédaction ancienne française des »Moralités des philosophes«. Dans l'article qui précède, l'auteur nous donne d'abord l'identification et la description du ms. (incipit, explicit, quatre prières ajoutées après l'explicit du ms. de Zagreb) suivies d'une série des variantes que l'auteur emploie ensuite pour situer le copiste du ms. A la fin de son article, l'auteur nous donne quelques renseignements sur l'histoire des »Moralités des philosophes« (naturellement de celui qui a été écrit en ancien français et non en italien qui a eu une histoire à part) en Italie du moyen âge aussi bien que sur la relation de ce ms. avec le ms. du »Livre d'Énanchet«.

1. Après avoir constaté (§ 1) les efforts de M. F. Fancev pour identifier ce ms. (F. Fancev lui donnait le titre »De conseil prendre« et »Livre des manières«) et après avoir décrit (§ 2) le-dit ms. (il se trouve au f^{0} 76vo – 88ro du MR 92, après le »Livre d'Énanchet« qui finit au recto du même feuillet 76), l'auter constate que ce ms. date de 1252 ou peu après. Dans le § 3, l' auter donne l'histoire du texte (»Moralium dogma philosophorum«, texte latin du 12e s., traduit en ancien français – les traductions anciennes françaises comptent maintenant 39 mss. –; l'auteur mentionne aussi le texte qui se trouve dans le »Trésor« de Brunetto Latini et les traductions postérieures en ancien italien, allemand, hollandais et irlandais).

2. Dans le § 4, l'auteur donne la description du ms. Il y manque l'introduction qui se trouve dans les autres mss. et qu'on trouve dans Holmberg (»Das moralium dogma philosophorum ...«, Uppsala, 1929). Il commence par »Trois manieres ...« et finit par l'explicit des autres textes (»Qui voudra garder ...«). Après cet explicit, viennent encore dans notre ms. quatre prières, traduites du latin et destinées à l'usage d'une

[197] cf. Fiebig, ib.

femme ce qui se déduit de la phrase »degnes tu delivrer moi, la toi serjante, nient digne pecheris« de la 3e prière. Dans le § 5, l'auteur donne les variantes du ms.,numérotées 1–175: il donne d'abord la page et la ligne de l'édition de Holmberg avec le texte de cette édition et ensuite, après les deux-points, vient le texte du ms. de Zagreb; entre parenthèses sont données les variantes des mss. employés par Holmberg etc. Dans le § 6, l'auteur constate l'impossibilité de faire un stémma des mss. de ce texte: le ms. zagrébois se rapproche le plus du groupe des mss. DBC et A, tandis qu'il est plus loin des mss. GKLEFIJ.

3. Dans le § 7, l'auteur analyse la langue du ms. On y trouve des picardismes (*ca-*, *le* f. sg.) et d'autres faits dialectaux français: *bian* < *bene, dist* (hapax), *i* dit parasite. Le graphême *ch-* a une valeur guturale (*chelle, auchune, Seneches* etc). On trouve des faits de la littérature dite franco-italienne: *tiel, mainere, maitin, miere, piere, solement, tristor, enor, aver, voler, ren, cultel, sun, nun, una cité, deo, iorn, chavaler, jarai, humiliment, establisiment, chascum ior, crudels, mençier, çiter,* ensuite le »raddopiamento« italien (*la josse a-l-leons, me-g-gueredonera, en-n-eils*); *mi* »mihi«, 1-ère pers, sg. fut. *-a*, 1-ère pers. pl. prés. *-ans*, 3-ème pers. sg. prés. employé comme 3-ème pers. pl. prés. et enfin des mots tout à fait italiens dont certains sont bien connus dans la littérature franco-italienne: *ancier, amig, da nature, deo, escamper, fornase, frut, in, invenir, lazet, libre, manstre, no, par, pas, plom, sot, temer, vignir, este, dis.* Certains de ces faits constatés par l'auteur lui permettent de situer le copiste du ms. en Italie du Nord, dans la Lombardie rhétoromane tandis que les autres (parmi lesquels surtout *carre* «courrir«, *manstre* »maître«, *pas* »pais« et 1-ère pers, sg. fut. *-a)* lui permettent de le situer plus précisément dans les Grissons (Engadine), dans la contrée des nros 9, 17, 19, 29, 45 de l'*AIS* (les localités: Remüs, Ardez, Zernez et autres), naturellement avec réserve, étant donné que les faits de l'*AIS* ne sont pas historiquement étudiés. Tout cela ne contrarie la localisation de l'auteur en ce qui concerne le toponyme *Montels* du ms. du »Livre d'Énanchet« de Zagreb, au contraire on peut penser qu'un Grison eût copié les deux manuscrits dans la contrée de Montello, situé au-dessus de Venise et Tréviso. Quant aux prières ajoutées au ms. des »Moralités des philosophes« de Zagreb, il se peut qu'elles étaient reprises d'un ms. antérieur ce qui est indiqué par l'existence de *le* f. sg. dans ces prières.

4. Dans le § 9, l'auteur parle des inventaires publiés par Novati et Braghirolli de la bibliothèque des Gonzagues à Mantoue. Toutes les deux fois, le ms. des »Moralités des philosophes« et celui du »Livre d'Énanchet« étaient copiés de la même manière comme c'est le cas dans MR 92: en 1407, c'est »Liber mortalitatum. Et De conditionibus diversarum gentium ecc.«, en 1606 ce sont »Dottrine necessarie a tutti gli stati delle persone« suivies du »Trattato delle virtù morali« (avec remarque de Guiscardi »stimo che vada insieme coll'antecedente«). Étant donné que le ms. *w* du »Livre d'Énanchet« a été identifié avec les »Dottrine necessarie a tutti gli stati delle persone« (à cause des incipit,

explicit et nombre des pages), il s'ensuit qu'on ne sait pas où se trouve actuellement le ms. des »Moralités des philosophes« qui se trouvait près du »Livre d'Énanchet« dans la bibliothèque des Gonzagues et que les deux mss. du MR 92 (»Moralités des philosophes« et »Livre d'Énanchet«) n'étaient pas la propriété de cette bibliothèque ce qui est prouvé aussi par le fait que le MR 92 était déjà, au moins, avant 1448 à Zagreb (la date de la mort du »Johannes cantor« qui a laissé sa signature au dernier feuillet du MR 92) tandis que les textes de la bibliothèque des Gonzagues étaient encore en 1606 à Mantoue. C'est un fait sûr que tous les deux mss. se trouvent copiés dans la bibliothèque des Gonzagues et dans MR 92 de la même manière. Il n'est pas exclu que c'était déjà le cas en France si le »Livre d'Énanchet« est écrit en France ce qui pourrait être prouvé par l'existence des formes comme *bian* < *bene* et autres.

(Primljeno za štampu u Radu na 5. sjednici V. odjela od 15. V. 1954.)

UPOTREBLJENE KRATICE NEKIH DJELA

ZRP = Zeitschrift für romanische Philologie.
REW³ = Romanisches etymologisches Wörterbuch, 3. izd., 1935.
AIS = Atlante italo-svizzero, t. j. K. Jaberg - J. Jud, Sprach u. Sachatlas Italiens u. der Südschweiz, 1928–40. 8 vol.
ALF = Atlas linguistique de la France.
Schwan-B. = Schwan-Behrens, Grammaire de l'ancien français, trad. par. O. Bloch, Leipzig, 1932.